

κριτικής μιας πίστης – και δεν μπορούμε εδώ να μην παραπέμφουμε στη θεμελιώδη απουσία εκλεπτυσμένης μεταφυσικής στο Ισλάμ αλλά (σε κάποιο βαθμό) και στον Ιουδαϊσμό, ένα έλλειμμα το οποίο, ειδικά στην περίπτωση του Ισλάμ, εμποδίζει βάνουσα την επαφή των πιστών του με τη νεωτερικότητα. Ο Θωμάς Ακινάτης έγραψε κάποτε ότι λυπόταν τους ανθρώπους «του ενός και μόνο βιβλίου». Είναι δε σίγουρο ότι η καταδίκη αυτή της αναγνωστικής ενδογαμίας περιελάμβανε και τη Βίβλο, την οποία ο ίδιος γνώριζε και αγαπούσε όσο λίγοι.

Η θεο-λογία, όταν μάλιστα είναι εσχατολογικά τροφοδοτούμενη, διασώζει τη χριστιανική πίστη από τον φονταμενταλισμό, διότι παραπέμπει συνεχώς στο ανοικτό και απροσδιόριστο μέλλον, υπενθυμίζοντάς μας ότι η εκκλησιαστική μας Παράδοση ούτε στατική ούτε τετελεσμένη είναι. Το Ευαγγέλιο είναι μεν αναντίρρητα φορέας αιώνων αληθειών, όπως ορθά επισημαίνει ο Μπαρτ στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του βιβλικού υπομνήματός του, παραθέτοντας ένα χωρίο του Γκαίτε: «Το αληθινό έχει προ πολλού ανευρεθεί, Είχε εδραιώσει συντροφιά αριστοκρατική, Αυτό το αρχαίο αληθινό – άγγιξέ το!»²⁵ Ωστόσο, η ιστορικότητα και θεανθρωπινότητα της θείας οικονομίας, η ίδια η Σάρκωση του Λόγου στον χωροχρόνο εντέλλονται την αδιάκοπη και εκ νέου διαλεκτική εμφύτευση του διαχρονικού πυρήνα του Ευαγγελίου σε κάθε ιστορική περίοδο, με απαραίτητα παρελκόμενα την εξέλιξη της θεολογίας και τον αναστοχασμό. Χρειάζεται βέβαια προσοχή, ώστε να αποφευχθούν οι ανώφελοι σχολαστικισμοί: οι εκκλησιαστικοί Πατέρες, όπως ωραιότατα μας υπενθύμισε ο αείμνηστος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, θεολόγησαν «αλιευτικώς, ουκ αριστοτελικώς», προσπάθησαν δηλαδή να αποφύγουν τη φιλοσοφική αδολεσχία, τις ματαιόπονες νοητικές ασκήσεις επί χάρτου – εξ ου και η πατερική καταδίκη των «νοητών ειδώλων». Εν τούτοις, υπήρξε αδιαμφισβήτητη και προπάντων σωτήρια για την ωρίμανση και την εκτίναξη του βεληνεκούς της χριστιανικής πίστης η διασταύρωση του Ευαγγελίου με το ελληνικό πνεύμα,²⁶ ήδη από την εναρκτήρια πρόταση του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου και ακόμη περισσότερο μετέπειτα από τους έλληνες εκκλησιαστικούς συγγραφείς,

όπως ορθά επεσήμανε στη γνωστή ομιλία του στο Ρέγκενσμπουργκ ο Πάπας Βενέδικτος XVI το 2006.

Ο εύκολος και ισοπεδωτικός αποσυσχετισμός της χριστιανικής πίστης από τον έλλογο κριτικό στοχασμό αποτελεί τον αναπάντεχο κοινό παρονομαστή ανάμεσα σε δυο εκ διαμέτρου αντίθετες παρατάξεις: τους συντηρητικούς-ενδογαμικούς ιεροκλήρυκες, ενίοτε και «λόγιους», αφ' ενός, που τρέμουν τη μόλυνση της Ορθοδοξίας από φιλοσοφικές προσμειξεις και βλέπουν παντού αιρέσεις με νευρωτική ηδονή, και τους υπέρμαχους της αυτονόμησης του πνεύματος και δη της φιλοσοφίας από τη θρησκευτική ετερονομία, αφ' ετέρου. Ολόκληρο το (συγκλονιστικής σημασίας και τεράστιου βεληνεκούς) έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη, παραδείγματος χάριν, αποσκοπεί στην αυτονόμηση²⁷ του υποκειμένου και της κοινωνίας από τον ετερονομικό τους εγκλωβισμό στις κλειστές σημασίες των θρησκευτικών και ιδεολογικών προκειμένων. θεωρεί μάλιστα έκπτωση συνώνυμη της πνευματικής ειρικής την πλατωνική καμπή στη φιλοσοφία, τη «διαρκή ροπή της [...] να αποκύψει στον ενιαίο εναδικό και ενωτικό πειρασμό και στην ταυτιστική λογική, κι έτσι να εκφυλιστεί σε φιλοσοφική θεολογία και να ενταχθεί στο φαντασιακό της ετερονομίας».²⁸ Σε παρόμοιο μήκος κύματος, ο Νικήτας Σινιόσογλου, σε ένα άκρως ενδιαφέρον κείμενό του με τον εύγλωττο τίτλο «Από την Ορθότητα των Ονομάτων στην Ορθότητα των Δογμάτων: Το Πρόβλημα με την Βυζαντινή Φιλοσοφία»,²⁹ υποστήριξε με emphaticό τρόπο το εννοιολογικό ασύμβατο Αθήνας-Ιερουσαλήμ, προερχόμενο ως γνωστόν από μίαν αποστροφή του Τερτυλλιανού, που αντιδιαστέλλει αρχετυπικά τη λογική και τη φιλοσοφία από την όποια αποκεκαλυμμένη αλήθεια και τον δογματισμό. Εν προκειμένω, ο Σινιόσογλου αρνείται τη νομιμότητα του όρου «πατερική-βυζαντινή [και εν γένει χριστιανική] φιλοσοφία, συντασσόμενος έτσι με τη μακρά παράδοση των αντι-θεωρητικών θεολόγων και φιλοσόφων όπως ο Λούθηρος, ο Καντ, ο Μπαρτ, ο Χάιντεγκερ, ο Λεβινάς, ο Βιτγκενστάιν κ.ά. Εάν όντως, λοιπόν, η φιλοσοφία είναι συνώνυμη της πνευματικής ανεξαρτησίας, σε αντίθεση με τη θεολογία που εγκαλείται ως μεταφυσικά εμπροϋπόθετη και πλήρως εξαρτημένη από το δόγμα, όπως μας υπενθυμίζει η μελέτη του

Σινιόσογλου, η έννοια της «βυζαντινής φιλοσοφίας» είναι ένας αυτοαναιρούμενος τραγέλαφος, το περίφημο «ξύλινο σίδερο» του Χάιντεγκερ, μια παροδηγητική και εντελώς αυθαίρετη αντίφαση – εκτός κι αν συνεργήσουμε, μαζί με τον Βασίλη Τατάκη (πρωτοστάτη του ατυχούς, κατά Σινιόσογλου, όρου «βυζαντινή φιλοσοφία»)³⁰ στη λαθροχειρία μιας μετωνυμικής διαδικασίας μεταρσίωσης της (απολογητικού χαρακτήρα, εννοείται) βυζαντινής ρητορικής και θεολογίας σε φιλοσοφία, στο όνομα της μετανεωτερικής θολούρας που επιτρέπει τη σχετικιστική σύγχυση των εννοιών, μια σύγχυση με ιδιοτελείς και εκ του πονηρού βλέψεις.³¹

Φρονούμε ότι οι ενστάσεις που εγείρει ο Σινιόσογλου ευσταθούν σε μεγάλο βαθμό, οσοδήποτε επιφυλακτικοί κι αν είμαστε με τον μονοσήμαντο ορισμό της φιλοσοφικής δραστηριότητας ως μιας εντελώς απροϋπόθετης και αδέσμευτης συλλογιστικής που υποκειται πάντοτε στη διαψευσιμότητα. Μια τέτοια θεώρηση οπωσδήποτε στέκει, δεν είναι όμως παρά η μισή αλήθεια – και οι μισές αλήθειες είναι, ως γνωστόν, τα χειρότερα ψέματα. Σαφώς και υφίσταται διαφορά μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας: πρόκειται για διαφορετικά ομολογουμένως μεγέθη και θα ήταν ασύγγνωστη αυθαιρεσία να το αρνηθούμε. Ταυτόχρονα, όμως, αποτελούν και συγκοινωνούντα δοχεία που δύσκολα μπορούν να διαχωριστούν αεροστεγώς, όπως καταδεικνύεται από την ίδια την ιστορία των ιδεών. Πόσο μεταφυσικά απροϋπόθετα είναι, π.χ., ως προς ορισμένους βασικούς άξονες της αρχαιοελληνικής θεολογικής μεταφυσικής,³² τα κοσμοείδωλα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Πλωτίνου, ή σε αναφορά με τη Βίβλο οι ιδέες του Κίρκεγκωρ, του Λεβινάς, του Ζαν-Λυκ Μαριόν και μείζονος μέρους της γαλλικής φαινομενολογίας των ημερών μας; Στις καλύτερες στιγμές της η φιλοσοφία δεν είναι πάντα ούτε απαραίτητως απροϋπόθετη, ενώ αξίζει να θυμόμαστε ότι κατά τη φθίνουσα πορεία της στην ύστερη, ελληνιστική αρχαιότητα, η ελληνική φιλοσοφία είχε προσλάβει έναν σωτηριολογικό χαρακτήρα με εμφανή τα σημάδια του θρησκευτικού μυστικισμού, αν όχι της μαγείας.³³ Εκεί που οι κλασικοί φιλόσοφοι βάσιζαν τη σωστή πράξη στην ορθή γνώση, οι διάδοχοί τους λίγο μετά το θάνατο του

Μεγάλου Αλεξάνδρου (με προεξάρχοντες ίσως τους Σκεπτικούς) μετέτρεψαν τη φιλοσοφία από αναζήτηση της αλήθειας σε ηρεμιστικό φάρμακο (*medicina mentis*)· επιδόθηκαν δηλαδή σ' έναν αγώνα κατεδάφισης της δογματικής σκέψης με το σκεπτικό που θα προέβαλλε εμβληματικά αιώνες αργότερα ο Φίχτε, ότι η έννοια πρέπει να πεθάνει για να γίνει φως! – ήγουν, βίωμα και αίσθηση, στη θέση των λογικών κατασκευών που μονοπωλούσαν μέχρι πρότινος τον στοχασμό.³⁴ Ο Σέξτος Εμπειρικός, μάλιστα, φτάνει μέχρι του σημείου να αποκαλέσει τον Λόγο απατεώνα: «Εἰ γὰρ τοιούτοις ἀπατεῶν ἐστὶν ὁ λόγος, ὥστε καὶ τὰ φαινόμενα μόνον οὐχὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ὑφαρπάζειν».³⁵

Ομολογουμένως, η χριστιανική θεολογία δεν είναι ποτέ μεταφυσικά ασπόνδυλη, διαθέτει μια σαφή δογματική ραχοκοκαλιά· αυτό όμως δεν σημαίνει καθόλου ότι στερείται στιβαρού κριτικού στοχασμού, υπό τον όρο βεβαίως ότι δεν λειτουργεί «απολογητικά» και φιντεϊστικά³⁶ αλλά *αποφατικά*, σεβόμενη την απείθεια της ανεξάντλητης φυσικής, βιολογικής και κοινωνικής πραγματικότητας στις απλουστευτικές φόρμουλες και τον πειρασμό της τελεσιδικίας. Είναι απαραίτητως εμποτισμένη με σκέψη, κατ' αρχάς διότι στο μέτρο που παραμένει τίμια με τις γνωσιολογικές της αρχές (τον αποφατισμό και την εσχατολογία), η χριστιανική θεολογία διατηρεί το ασύμμετρο Ιστορίας-Εσχάτων και έτσι είναι σε θέση να δει με κριτική επιφύλαξη ή και να σχετικοποιήσει ακόμη τις ποικίλες απολυτότητες που πλασάρονται ως «φυσικές», «ανυπέρβλητες» και «αδιάσειστες» (π.χ., εθνικιστικά οράματα, «αξεπέραστες» ιστορικές περιόδους, δήθεν ανεπανάληπτες κορυφώσεις του πνεύματος και της τέχνης, καθώς και πολιτικά οράματα, οικονομικά συστήματα και ουτοπίες). Τα ίδια τα δόγματα, αυτά καθ' αυτά (το μέγα σκάνδαλο των ελευθεροφρόνων) έχουν *ιστορικότητα*, δεν έγιναν δηλαδή ποτέ δεκτά άνευ μακροσκελούς και επίπονης διαλογικής συλλογιστικής, έξω από το πλαίσιο μακρών και νοητικά απαιτητικότερων θεωρητικών αντιπαραθέσεων και διαμαχών. Ουδέποτε θεωρήθηκαν ουρανόπεμπτα θέσφατα προορισμένα για παθητική αποδοχή και κατανάλωση: η αλήθεια τους στηρίχτηκε σε εκτενή επιχειρηματολογία, ενώ οι οντολο-